

սաճանքը վերջապէս մի միայն դպրոցներուն վրայ կարողացանք տեղադրել եթէ պահ մը թողուսն և շարունակեալ սոյն ընթերցումը դու ալ կարծես պիտի խոստովանես թէ ինչքան քիչ դպրոցները խնդրեցին շատ խնդրեցին և միշտ խնդրեցին:

Ինչպէս Գևորգիոյ դասնադասն քաղաքները որոնց վրայ հիմնական տեղեկութիւնները հոսիմ գիտեալ են: Կոնստանդնուպոլիս և Երևան և Երասխանի միջև ընկած տարածութեան դաս կազմակերպելու, այնպիսի ուսուցիչներ որոնք արդէն համարաւորաբար մէջ ուսած, վկայական առած, հարկաւոր հասարակարգ կարողացած, տարիներէ ի վեր մասնաւոր աշխատութեամբ իրենց առարկան ձեռնարկելու յետոյ, նախապատրաստութիւն մ'ալ կրնան և ապա կը խօսին դասը, պատմութիւնը՝ զոր գիտունք ամենակարևոր առարկայ կը ըստեն, և ամեն առարկաներէն աւելի մշակել կը ջանան, մինչդեռ մեր դպրոցներուն մէջ պատմութեան ստուգելու անգամ չի կայ, մինչդեռ մեր դպրոցներուն պատմութեան դասաւորութիւնը ընդհանրապէս այնպիսի համարակներ են որք ոչ թէ միայն արդէն ուսած չեն, այլ ուսնելու են չեն ուղիւ:

Ինչպէս պատմութիւնը՝ հոյնական ամեն առարկայները կրնան հասկնալ ընթերցող, թէ սոսա (ի Յիւրիս) և թէ ի Պոլիս, ինչպիսի դրութեան մը մէջ լինելին: Իրաւունք ունիւք ըսելու թէ, Հայերս չենք կարող խաղաղութիւնը Եւրոպացոց հետ ստույգ է այդ, բայց եթէ մեր դպրոցները նոցա դպրոցներուն հաւասարին, զոնէ կրնան նոցա կէսին չափ լինել, երբ երկպառակութիւններ, շատախօսութիւններ և անհասկանալիքներ մէկ կողմ դնելով խաճակաւորութեամբ անհասկոյ և բաւական ցարգացեալ անձանց յանձնենք անօրէնութիւնը, և ժողովարդը՝ իւր զաւակին ապագան կենդանացնող դպրոցին վրա նայի աչքաւ, ինչպէս որ կը նայի իւր մարմնաւոր պիտոյքին, և ուր որ դպրոց է իւր զաւակին, հոն տայ իւր փողերը առատ և ճշմարիտ համոզմամբ:

Այս տողերս գրելու երկու ժամ առաջ, ընդարձակ սրահի մը մէջ կը գտնուէի ուր 200 էն աւելի Ռուս ուսանողք և ուսանողուհիք կային, որոնց կը դասասուէր երեւի լաւագոյն փոփոխութեամբ Ռուսերէն լեզուաւ, զորոնք յետոյ ինձ քաջատրեց պարոն փ. Վարդանան ուսումնական երեստարդը՝ որոյ համառօտութիւնն այս է օր սկըզբանէ ի վեր ազգաց մէջ թիւր կարծիք մը կար թէ յառաջադիմութիւնը կարող են ընել այն ազգերը որք տեղութիւն ունին:

Այդ անոնարանին կարծիքներուն մէջ մեզ համար ամենակարևորը սա էր թէ՛ «ազգաց յառաջադիմութիւնը բնաւ տեղութիւն ունենալէ կախեալ չէ, այլ միայն ժողովարդէն և նորա աշխատութեանէն» և այս կէտը նշանաւոր հեղինակներու գրութեանն և ազգայնոցն ընդունելով կարող լինալին հաստատեց և վերջացող, ուստի չեմ կարծիք որ՝ այդոն ընթերցող, թէ «ազգաց ենք, մենք ինչ կրնանք ընել» ինքզինքը կը խաբուս, վասն զի եթէ համոզուին որ դպրոցները խնդրեցին, և եթէ կամենալ թէ հարուստ են և թէ կարող դանդաղ բարեփոխու: Վասն զի ինչ իրաւամբ տալիս լինալ զմարեր և կեսն թէ «ազգը թող կրթէ զաւակս», չեմ գիտէր որ տարեկան հարկաւոր ուղիներ ծախսելով իր զաւակին կրթութեան համար Անգլիացին, Գաղղիացին, նոյն ազգը, չըսեր, բնաւ թէ «տեղութիւնը թող կրթէ», եթէ Եւրոպայի այդ հզօր և հարուստ ազգերը ձրի չեն ձեռնարկեր, դու ինչպէս կառաւարկես քու ազգայնոցն ազգին՝ ձրի ուսուցանել: Մի միայն պարտք մ'ալ իրաւունք մ'ունին զաւակը կրթութեան համար՝ «վճարել» «պահանջել»:

Կրթելու ազգին յառաջադիմութիւնը՝ նախ գիտցիր որ պէտք են կրթելու նախ իրական սնունդ՝ հաւասար առն, երկրորդ՝ նախապաշարունակ ու յիմար կարծիքները ցրելով ընդունէ՛ սա առաջարկութիւնը:

Զօրաւոր ընկերութիւն մը կազմէ խրկէ 20 տղայ Եւրոպայի երեւի քաղաքները, որք առնեն գիտութիւնները և լինին վարժապետ: Ազգային պատմութիւնն ու լեզուն գիտցող հասնում 30 հասարկութիւն խրկէ որք պատմութեան ըլլան, արհեստները՝ ունեն, մանկակարգ լինան, բոլոր լինին, վարժուէին լինին և ազգին ծառայեն: Եթէ այն վերջին կէտը քու խելքիդ զէմ է, քիչիկէ հայ, զիտցիր որ՝ կը սխալես, վասն զի ազգականներու խելքանքն ու ազգայնոցն՝ այլ մարդերէն աւելի ընդունելութեամբ կը յանձնեն և դասերը կը

լինեն, կը լինեն և իրենց յառաջ լաւ մը իրանցնելու համար չորս հինգ օրուան հոտած դիակի մը, մարդու մը գլուխը կանցնին, թերեւիս կը սօթունեն, զանալը կառնեն, Ռեքնիս այդ խելքանքնը եթէ տօգթօտուն կը լըլլայ, միթէ հայուհին զոնէ վարժուէի չլ